

## BAROKAS

### Literatūros apžvalga

Europos kultūros istorijoje Baroku apibūdinamas laikotarpis, trukęs nuo XVII a. pradžios iki XVIII a. vidurio. Lietuvoje jis irgi apima maždaug pusantro šimto metų kultūros tarpsnį. Jo pabaiga sietina su tam tikrais reikšmingais XVIII a. vidurio įvykiais, liudijusiais ankstesnių kultūros ir valstybės gyvenimo formų apmirimą ir naujųjų atsiradimą. Priminsime kai kuriuos iš jų. Karaliaus Augusto III valdymo metu (1733–1763) degradavo parlamentinė valstybės valdymo forma (iš 14 sušauktų seimų 13 išardė besivaidijančios politinės grupuotės), be galo sumenko monarcho valdžia; valstybės reikalai ėmė priklausyti nuo kelių politinių grupių, kurios veikė vedamos savų interesų, o į tarpusavio konfliktus kuo toliau, tuo labiau įtraukdavo užsienio valstybes.

Valstybės ir visuomenės raida veikė literatūros kryptis, žanrus bei formas. Krinkančio ankstesnio politinio ir visuomeninio gyvenimo fone tam tikri kultūros įvykiai liudijo naujų kūrybinės veiklos pavidalų, modernių raiškos modelių atėjimą. 1751 m. prie Vilniaus jėzuitų akademijos buvo įsteigta pažangesnės švietimo ir ugdymo formas pradėjusi diegti Kilmingųjų kolegija. 1753 m. pasirodė pijorų mokymo reformos apimtis, būdus ir priemones aptaręs taisyklių rinkinys; 1754 m. prie pijorų kolegijos buvo įsteigta moderni spaustuvė; 1760 m. Vilniuje pradėjo eiti pirmasis savaitraštis (Pranciškaus Paprockio *Lietuvos kurjeris* lenkų k.), liudijęs naujos žinių bei informacijos sistemos atsiradimą ir t. t.

XVII–XVIII a. Lietuvos literatūros ir raštijos raidai didesnės reikšmės turėjo du XVI a. įvykiai, atsitikę tais pačiais 1569 m. Tai – Liublino unija, pradėjusi naujos valstybės – Abiejų Tautų Respublikos – gyvavimą, ir Jėzaus Draugijos atėjimas į Lietuvą. Tad nieko nuostabaus, kad visą šį laikotarpį galima apibūdinti daugiau dėmesio skiriant jėzuitų kurtosios raštijos (poezijos, dramaturgijos, istoriografijos ar literatūros mokslo) raidai. Įdomiu svarbiu reiškiniu reikia laikyti LDK unitų raštiją, paminint iškiliausią jos kūrėją Meletijų Smotrickį (1577–1633).

Kaip minėta aukščiau, naują literatūrinių lūkesčių horizontą daugiausia formavo 1569 m. į Vilnių atvykę Jėzaus Draugijos nariai ir gausūs jų auklėtiniai. Įsteigę Vilniuje kolegiją (1570), netrukus pakeltą į akademiją (1579), jėzuitai čia, Lietuvoje, vadintoje „šiaurės Indija“, veikiai sukūrė visą mokyklų tinklą: jie įsteigė kolegijas Polocke (1580), Rygoje (1581), Nesvyžiuje (1584), Tartu (1585), Kražiuose bei Oršoje (1616), Gardine (1621), Bobruiske (1630), Naugarduke bei Daugpilyje (1631), Vitebske (1639), Kaune (1642), Pašiaušėje (1654) ir dar kitose vietovėse. Sisteminga šių mokymo įstaigų veikla padėjo įsigalėti toms raštijos rūšims ir tiems literatūros žanrams, kuriais užvis atviriau, smarkiau ir gausiau pasireiškė būdingieji epochos bruožai: dėmesys dinamiškam vidiniam žmogaus pasauliui, kūniškos ir dvasiškos ekspresijos gimdomam teatrališkumui, tą ekspresiją suvaldyti mėginančiam didaktizmui, diegusiam jau nebe renesansinį šaunumą, bet dievobaimingumą, krikščioniškųjų dorybių aukštinimas, religinis nepakantumas ir t. t.

Šie bruožai geriausiai atsispindėjo jėzuitų teatre, proziniuose tekstuose (istoriografijoje, biografistikoje, taip pat hagiografiniuose kūrinuose), metafizinėje poezijoje ir retorikoje (teoriniuose

veikaluose ir gausiose panegirikose). Laikydami teatrą viena iš mokymo formų, jėzuitai visose savo provincijose kūrė daug dramos veikalų, statė daug spektaklių ir organizavo įvairius nesceninius renginius kiekvienai savo mokyklai, miestui ar valstybei svarbesne proga. Pirmąjį spektaklį Lietuvoje jie parodė per Vilniaus kolegijos atidarymui skirtas iškilmes 1570 m. spalio 18 d. dalyvaujant vyskupui Valerijonui Protasevičiui, Vilniaus vaitui Augustinui Rotundui, mieste rezidavusiems didikams, daugybei bajorų bei miestelėnų. Tai buvo komedija *Heraklis*, kurią parašė jėzuitų dramaturgas Stefanus Tucci (Tuči) (1540–1597). Nuo XVII a. pradžios Jėzaus Draugijos akademijoje ir kolegijose vaidinta beveik pamečiui. Dažniausiai vaidinta lotyniškai, rečiau – lenkiškai; nuo antros XVII a. pusės dramose atsiranda replikų ir dialogų lietuvių kalba. Temos būdavo imamos iš Biblijos, Bažnyčios istorijos, taip pat iš pasaulio tautų praeities. Pažymėtina, kad trečdalį visų istorinės tematikos kūrinių sudaro dramos, parašytos LDK istorijos motyvais. Tai Lietuvos jėzuitų dramaturgijai suteikė pilietinio prasmingumo ir nacionalinio savitumo.

1604 m. Vilniuje išėjusi įvairiažanrė knyga, pavadinta *Šventojo Kazimiero teatras (Theatrum s. Casimiri, in quo ipsius prosapia, vita, miracula, et illustris pompa in solemni eiusdem apotheoseos instauratione, Vilnae Lithuaniae metropoli, V. Id. Maii, anno D[omi]ni M.DC.IV. instituta graphice proponuntur)*, ženklina naują etapą Lietuvoje kurtosios lotyniškosios bei lenkiškosios prozos raidoje. Vilniaus kanauninkas Grigalius Svencickis (1577–1617) šiam rinkiniui lotyniškai parašė karaliačio šv. Kazimiero biografiją, kurioje renesansinės biografistikos ir hagiografijos herojų registrą papildė herojumi, su skaitytoju susietą bendros pilietinės, tikiškos, kultūrinės tradicijos. Į pirmą planą autorius iškėlė šiam asmeniui ir naujai epochai svarbias krikščioniškas dorybes: artimo meilę, teisingumą, santūrumą, tvirtybę ir išmintį. Šių gairių (autentiško savų kultūros tradicijų liudijimo, savų herojų ir bendrų visai Baroko Europai etinių idealų kėlimo) laikėsi ir kiti autoriai, dar XVII a. pirmoje pusėje savo kūriniams grindę naują literatūrinių visuomenės lūkesčių horizontą: Simonas Ugnevskis (*Vengrijos karaliaus šv. Vladislovo, vadinto Pamaldžiuoju, gyvenimas*, 1630, lenkų k.), Jonas Rivockis (*Didžio herojaus paveikslas, arba panegiriškai pavaizduotas šviesiausias ponas Leonas Sapiega*, 1645; *Šviesiausio garbingiausio pono Varmės vyskupo Simono Rudnickio gyvenimas*, 1645, abi lotynų k.), Albertas Kojalavičius-Vijūkas (*Knyga apie gerbiamo tėvo iš Jėzaus Draugijos Lauryno Bartilijaus gyvenimą ir būdą*, 1645, lotynų k.), Kazimieras Kojalavičius-Vijūkas (*Gerbiamo tėvo iš Jėzaus Draugijos Mikalojaus Lenčickio gyvenimas*, lotyniškai parašytas po 1653, o išspausdintas 1690) ir kai kurie kiti. Bendražmogiškas tendencijas ir paskirų autorių gebėjimą per sava kalbėti apie bendrą liudiją kai kurie didžiai reikšmingi (pavyzdžiui, A. Kojalavičiaus-Vijūko *Lietuvos istorija*, d. 1, 1650; d. 2, 1669, lotynų k.) Baroko prozos kūriniai, kurti daugiausia jėzuitų ar jų auklėtinių. Dairantis prozos plotuose ypač svarbaus tautai teksto, galima teigti, kad ši epocha buvo ne mažiau kūrybinga nei Renesansas: Kojalavičiaus *Lietuvos istoriją* galime laikyti tokiu pačiu nacionaliniu naratyvu, kokiu XVI a. tapo Strijkovskio *Kronika*.

Liublino uniją lydėję politiniai, socialiniai, teritoriniai senosios Lietuvos pokyčiai veikiai atsiliepė jos kultūros raidai. Savarankios būties link tada pasuko ukrainiečių literatūra ir po XVII a. vidurio karų bei suiručių pastebimai atsiskyrė nuo senosios Lietuvos raštijos. Pastarojoje irgi vyko reikšmingos permainos. LDK kanceliarijoje vartota rusėnų kalba pamažu apmirė. Gyvybingų liaudies tarmių pagrindu radosi baltarusių literatūra, savarankią būtį pasiekusi vėliau, XVIII–XIX a. Liubline pradėta kurti Abiejų Tautų Respublika įvairiareliges, daugiakalbes, įvairiakultūres Lietuvos bendruomenes vertė ieškoti naujų egzistencinių atramų. Kol naujoji valstybė ir jos politinė tauta lietuviams nepasidarė savos, tokių atramų rasta paskiro individo, šeimos ir giminės gyvenime. Tai liudija visų literatūros bei paraliteratūros žanrų ir

formų, sietinų su individu ir gimine, suklestėjimas. Lietuvoje tuo laikotarpiu išpopuliarėjo dienoraščiai, memuarai, biografijos, kelionių aprašymai, herbynai, įvairūs proginiai kūriniai, įamžindavę pagrindinius žmogaus gyvenimo įvykius (pirmiausia šeimos sukūrimą ir mirtį).

Kai kurių autorių (Rivockio, Kojalavičiaus, Sarbievijaus) kūriniai epochos pabaigoje buvo perleisti atskirai ar stambiuose proginės literatūros rinkiniuose. Tai – taip pat reikšmingas dalykas. Mat kūriniai kartojami dviem aplinkybėmis: stingstant epochos kūrybinei energijai ir naujų įvykių, reiškinių akivaizdoje visuomenei ieškant atsparos toje kultūros tradicijoje, kurią ji linkusi pripažinti kaip savą. Apšvietos epochoje Kunigaikštijos praeitis taps pastovaus profesionalių istorikų, rašytojų ir istorijos populiarintojų dėmesio objektu.

Su jėzuitų edukacija susijęs ir poezijos suklestėjimas. Vien tik XVII a. išėjo ne mažiau kaip 133 poezijos lotynų kalba rinkiniai, parengti LDK pilietybę turėjusių ar ilgai krašte gyvenusių ir dirbusių autorių. Vienas iš tokių buvo Vilniaus jėzuitų akademijos auklėtinis Motiejus Kazimieras Sarbievijus (1595–1640). 1618–1619 m. debiutavęs keliais proginės poezijos rinkiniais Sarbievijus veikia išgarsėjo odžių ir epigramų rinktine. 1625 m. pirmą kartą išspausdinta Kelne, 1628 m. antrąsyk ji išėjo Vilniuje, 1630, 1632 ir 1634 m. – Antverpene, vėliau – kituose Europos miestuose. Naudodamasis Horacijaus poetikos priemonėmis, sekdamas jo meniniais įvaizdžiais ir poezijos motyvais, Sarbievijus jungė juos su Biblijos siužetais ir derino su Bažnyčios mokymu. Lyrinis jo herojus jautriai byloja apie savo vienišumą šioje žemėje ir dangaus aukštybių ilgėjimąsi, aukština sielos ramybę, dvasios tvirtumą ir dorybę, padedančią apsisaugoti nuo neprasmingų žemiškų potraukių. Sarbievijus kūrė gausiai naudodamas Lietuvos krašto, gyvenimo ir istorijos realijas, todėl sulaukė lenkų priekaištų dėl nepatriotizmo (poetas buvo mozūrų kilmės).

Dideli to paties kūrėjo nuopelnai plėtojant retoriką – anų laikų meninio žodžio teoriją ir praktiką. Gausiai nuorašais plito jo 1619–1620 m. lotyniškai skaitytos retorikos paskaitos *Apie aštrų ir šmaikštų stilių*. Čia Sarbievijus dėstė naujas teorines mintis, remtas nebe Renesanso autorių aukštintu Ciceronu, o romėnų „sidabro amžiaus“ literatūros autoritetais, pirmiausia Seneka ir Marcialiu, kurie mėgo lakoniškus sakinius, vartojo gausias sentencijas ir paradoksalius palyginimus. Tuos pačius dalykus studentams siūlė ir Sarbievijus. Jo suformuluotas naujojo stiliaus apibūdinimas (tai – „kalba, jungianti nedarną ir darną, kaip yra posakyje: taiki nesantaika arba netaiki santaika“) veikia tapo tarsi koku barokinės retorikos simboliu. Sarbievijaus idėjomis rėmėsi, jas plėtojo ir kūrybiškai taikė kiti žymūs LDK retorikos teoretikai jėzuitai: Mykolas Radau (1640 pirmąsyk Vilniuje išėjęs lotyniškai parašytas jo *Improvizuojantis oratorius* vėliau iki XVII a. pabaigos įvairiuose Europos miestuose leistas daugiau kaip 20 kartų), Žygimantas Liauksminas (1645 pirmąsyk Vilniuje lotynų kalba pasirodžiusios jo *Retorikos meno taisyklės* vėliau XVII–XVIII a. įvairiuose Europos miestuose kiek kitu pavadinimu išėjo dar 15 kartų), Kazimieras Kojalavičius-Vijūkas (1644 Vilniuje pirmąsyk lotynų kalba išėjo jo 60 būdų sukurti įvairius pamokslus, vėliau sulaukę dar trijų leidimų tuo pačiu pavadinimu, dar trijų kitu – *Improvizuojantis pamokslininkas, arba 60 būdų sukurti įvairius pamokslus*, ir trijų dar kitu – *Improvizuojantis dvasiškas oratorius, arba 60 būdų sukurti įvairius pamokslus*).

Baroko kaip poezijos klestėjimo epochos šlovę didina kiti garsūs Jėzaus Draugijai nepriklausę, bet iš Lietuvos kilę ar joje kūrę poetai: Danielius Naborovskis (Naborowski, 1573–1640), Samuelis Pšipkovskis (Przypkowski, apie 1592–1670), Simonas Dilgeris (miręs po 1666) ir Simonas Dachas (1605–1659).

Baroko literatūrai savitumo teikia ne tik poezija, dramaturgija bei originalūs literatūros teorijos veikalai. Svarbią jos dalį sudaro dar dviejų rūšių paminklai: įvairūs enciklopedinio turinio žinynai ir

plačios įvairių žinijos sričių apžvalgos, įvairių mokslų apibendrinamojo turinio veikalai. Kalbant apie pirmuosius, svarbu pabrėžti tokius du dalykus. Pirma, šie raštai davė pradžią naujoms humanitarinių ir kitokių mokslų šakoms bei rūšims, pavyzdžiui, kultūros istorijai, kraštotyrai, bibliografijai ir kai kurioms kitoms. Antra, jie ideologiškai grindė pačią epochą: diegė sarmatizmo ar palemonizmo<sup>1</sup> idealus ir taip telkė visuomenę apie visiems suprantamus ir daugelio priimamus idėjinius kultūrinę Abiejų Tautų Respublikos tapatybę rėmusius stulpus.

Tokių reikšmingų raštų yra palikęs Simonas Starovolskis (Starowolski, apie 1588–1656). Jis gimė senojoje Lietuvoje, Brastos vaivadijoje, o mirė Krokuvoje. Savu metu Starovolskis studijavo Krokuvos, Liuveno, Paduvos ir Romos universitetuose, 1619–1621 m. buvo LDK didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus sekretorius. Iš parašytų daugiau kaip 60 veikalų šiandien jis yra vertinamas daugiausia dėl keturių darbų: biobibliografinio žinyno *Šimtinė lenkų rašytojų* (*Scriptorum Polonicorum έκατοντάς*, pirmasis leid. 1625, kiti 1627, 1641, 1644, 1734), biografinių veikalų: *Apie garsiuosius Sarmatijos oratorius* (*De claris oratoribus Sarmatiae*, 1628) bei *Sarmatijos karžygiai* (*Sarmatiae bellatores*, 1631) ir kraštotyrinio sąvado *Sarmatų paminklai* (*Monumenta Sarmatarum*, 1655). Be polonistinės, visuose esama vertingos lituanistinės, baltarusistinės bei ukrainistinės medžiagos. Yra išlikęs jo *Pamokslas, pasakytas mirus didžiadvasiškam herojui, ponui Jonui Karoliui Chodkevičiui* (*Oratio in obitum magnanimi Herois, d. Io. Caroli Chodkievicii*, 1622).

Antrosios rūšies raštus galima pavadinti unikaliais dėl informacijos kiekio ir žinijos sričių aprėpties. Tai – savos rūšies enciklopedijos. Nuo Deniso Didro (Diderot, 1713–1784) ir Žano Dalamberto (D’Alembert, 1717–1783) *Enciklopedijos*, nuo *Encyclopaedia Britannica* ir kitų Apšvietos epochoje ėmusių eiti panašaus pobūdžio leidinių šios rūšies Baroko raštus skiria viena reikšminga aplinkybė: pastaruosius dar kūrė ir rašė ne bendraminčių kolektyvai, o pavieniai autoriai. Tai būta žmonių, tuo metu dar gebėjusių aprėpti visas žinijos sritis ir parengti tiek enciklopedinio turinio veikalų, tiek pavienėms žinijos rūšims skirtų gilių tyrimų bei apžvalgų. Iš tokių rašytojų, aprėpusių visas tų laikų žinijos sritis arba sukūrusių reikšmingų LDK kultūros istorijos paminklų, pirmiausia minėtinas Albertas Tilkovskis (Tylkowski, 1624–1695). Įstojęs 1645 m. Vilniuje į Jėzaus Draugiją, 1648–1651 m. jis Oršos ir Polocko kolegijose studijavo filosofiją, vėliau pats Polocke ir Nesvyžiuje dėstė poetiką, retoriką ir matematiką. Maskvos kariuomenei užėmus Vilnių, Tilkovskis pasitraukė į Prahą, kur 1655–1661 m. studijavo teologiją. Kurį laiką įvairiose jėzuitų kolegijose Čekijoje ir Lenkijoje dėstęs moralinę teologiją, hebrajų kalbą, filosofiją ir matematiką, jis grįžo į Lietuvą, 1670–1673 m. buvo Popiežiškosios seminarijos rektoriumi, 1673–1675 m. dėstė matematiką Vilniaus akademijoje. Vėliau, 1683–1685 m., Polocke Tilkovskis dėstė matematiką bei moralinę teologiją; pastarosios jis mokė dar ir Varšuvoje 1685–1692 m. Buvo poliglotas: be gimtosios lenkų, puikiai mokėjo lotynų, senąją graikų, hebrajų, italų, ispanų, prancūzų, vokiečių kalbas; žinoma, kad laisvai kalbėjo lietuviškai. Mirė Vilniuje.

Jau patys Tilkovskio veikalų pavadinimai nurodo, kiek sričių jis sugebėjo aprėpti. Iš svarbesnių jo darbų, parašytų lotyniškai, galima nurodyti *Įdomiąją aritmetiką* (1668, 1689), *Įdomiąją meteorologiją* (1669), *Įdomiąją filosofiją* (d. 1–5, 1669), *Įdomiąją praktinę geometriją* (1692), *Trečiąją įdomiosios matematikos dalį, arba Įdomiąją astronomiją* (1694), veikalą *Apie gerį tiek taikos, tiek ir karo metais, arba Ketvirtąją, moralinę, filosofijos dalį* (d. 1–2, 1691), knygą *Apie blogį, blogio priežastis ir priemones nuo jo* (1675, 1676), vėliau leistą pilnesniu pavadinimu (*Gydomoji dvasios priežiūra, arba Aukso veikalėlis apie blogį, blogio priežastis ir priemones nuo jo*, 1702 ir dar 5 leidimai XVIII a.), *Krikščioniškuosius pokalbius su*

*savimi pačiu* (1680, 1694, 1699, 1707 ir dar 6 leidimai XVIII a.) ir kt. *Idomioji filosofija* vėliau buvo išplėtota į didžiulį veikalą, susidėjusį net iš vienuolikos dalių (išėjo 1680–1690).

Visus minėtus Tilkovskio veikalus vienija pedagoginis autoriaus talentas ir gebėjimas sudominti skaitytojus pripažintomis mokslo tiesomis ir tradiciniais scholastinės filosofijos dalykais. Jis buvo vertinamas kaip autorius, suprantamai dėstantis matematiką, astronomiją, geografiją, biologiją, mediciną, prieinamai perteikiantis sudėtingesnes filosofijos ir teologijos temas. Pavyzdžiui, įvairiose *Idomosios filosofijos* dalyse Tilkovskis ne tik dėstė Aristotelio mokymu paremtą scholastinę filosofiją, bet ir supažindino su Naujųjų laikų mokslo atradimais ir jais pagrįstu Mikolajaus Koperniko (1473–1543), François (Fransua) Fernelio (apie 1497–1558), Andrea Vesalijaus (1514–1564), Tycho Brahe's (1546–1601), Johanno Keplerio (Kepler, 1571–1630), Galileo Galilėjaus (1564–1642) ir kai kurių kitų mokslininkų teorijomis.

Tokių įvairiapusių eruditų, vadintų „polihistorais“, būta ir Lietuvoje, ir Lenkijoje, ir Prūsijoje – visame regione. Originalumu ir atliktų darbų verte minėtiems Starovolskiui ir Tilkovskiui nenusileidžia Matas Pretorijus (Praetorius, Pratorius, apie 1635–1704 ar 1707). Gimęs Klaipėdoje, studijavęs Karaliaučiuje ir Rostoke, didesnę gyvenimo dalį praleidęs Prūsijos Kunigaikštijoje, Pretorijus mirė Veiherovo mieste, įsikūrusiame ant kairiojo Vyslos kranto netoli Baltijos jūros. Jo plunksnai priklauso keliasdešimt religinių, poleminių, proginių ir mokslinių kūrinių, iš kurių vertingiausiu laikomas *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne* (*Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, medžiaga veikalui pradėta rinkti 1671, veikalas rašytas iki mirties 1704, o pradėtas leisti tik 1999). Istorikų vertinimu, šis kūrinys Prūsijos praeities suvokimu yra vienas iš originaliausių, vienas iš savarankiškiausių Baroko istoriografijos paminklų, daugeliu požiūriu pats virtęs nepakeičiamu kultūros istorijos šaltiniu.

Keletas kitų tuomet kūrusių autorių irgi paliko ženklų pėdsakų įvairiakalbės daugiatautės senosios Lietuvos kultūroje. Čia dera paminėti latvių leksikografijos pradininką – pamokslininką, vertėją, kunigą Georgą Elgerį (Elgers, 1586–1672). 1607 m. Vilniuje įstojęs į Jėzaus Draugiją, iš pradžių Akademijoje jis studijavo poetiką, vėliau studijas pratęsė Braunsberge ir Nesvyžiuje. Elgeris išgarsėjo misijų veikla protestantiškoje Latvijoje ir būtiniausių latviškų religinių knygų parengimu. 1672 m. Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvėje lotynišku pavadinimu išėjo jo latviškai parašytos *Evangelijos visų metų sekmadieniams ir šventėms* (*Evangelia toto anno singulis dominicis et festis diebus juxta antiquam Ecclesiae consuetudinem in Livonia Lothawis praelegi solita*) ir *Katekizmas, arba Trumpas krikščionių mokymo išdėstymas* (*Catechismus seu Brevis institutio doctrinae Christianae quinque capitibus comprehensa*), 1673 m. ten pat – *Religinės giesmės* (*Cantiones spirituales ex Latinis Germanicis et Polonicis translatae in idioma Lothavicum*), o 1683 m. – Lenkų–lotynų–latvių žodynas (*Dictionarium Polono–Latino–Lothavicum*) – reikšmingiausias latvių leksikografijos paminklas XVII–XVIII a. Pastarąjį Elgeris kūrė pavyzdžiu pasirinkęs Konstantino Sirvydo (1579–1631) 1641 m. Varšuvoje išleistą dvikalbį *Dictionarium Polonolatinum*.

Tuo pačiu metu lietuvių kalbos kelias grožinės literatūros link Baroko epochoje ėjo jau nebe kuria nors viena, o keliomis kryptimis. Su Mažvydo katekizmu pradėjęs plisti rašomosios kalbos pavidalas tapo ne bendrine kalba, o vienu iš kelių rašto kalbos variantų (vakarinium). Daukšos knygos padėjo pamatus viduriniam rašto kalbos variantui, žinomam „žemaičių kalbos“ pavadinimu. Mindaugo krikštą meną lietuviški poteriai bei kiti ikimažvydiniai įrašai atstovauja aukštaičių tarmių pagrindu kurtajam rytiniam raštų kalbos variantui, gyvavusiam iki XVIII a. pradžios. Juo sukurtas pirmasis lietuviškas hegzametas, išspausdintas įvairiakalbiame jėzuitų studentų poezijos rinkinyje, skirtame pagerbti į Vilnių atvykusį

karalių Zigmantą III Vazą (1589). Tam pačiam rytiniam lietuviškų raštų kalbos variantui priklauso reikšmingi Sirvydo veikalai: *Lenkiškų, lotyniškų ir lietuviškų žodžių aruodas (Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum)*; veikiausiai taip vadinosi pirmasis jo parašytas lietuvių kalbos žodynas, pasirodęs apie 1620; jis žinomas tik iš šaltinių), *Trijų kalbų žodynas (Dictionarium trium linguarum)*; 1631, 1642, 1677, 1713), gramatika *Lietuvių kalbos raktas (Clavis linguae Lituanae)*; apie 1630; žinoma iš šaltinių), pamokslų rinkinys *Punktai sakymų (Punkty kazan, d. 1–2, 1629–1644)*, taip pat Jono Jaknavičiaus (1589–1668) lietuviškos religinės knygos ir kiti leidiniai.

Vakariniu lietuvių kalbos variantu buvo pagrįsti visi reikšmingesni XVI a. antrosios–XVII a. pirmosios pusės lietuvių raštijos paminklai, sukurti Prūsijoje: Baltramiejaus Vilento (apie 1525–1587), Bretkūno, Jono Rėzos (1576–1629) ir kitų raštai. Ypač didelės reikšmės tam variantui Baroko epochoje turėjo Danieliaus Kleino (1609–1666), poeto, vertėjo ir kalbininko, darbai. 1627–1636 m. Kleinas Karaliaučiaus universitete studijavo teologiją, filosofiją ir klasikines kalbas. Apgynęs filosofinio pobūdžio disertaciją, gavo magistro laipsnį. Nuo 1637 m. iki mirties jis tarnavo evangelikų liuteronų kunigu Tilžės lietuvių bažnyčioje, galbūt mokytojavo Tilžės mokykloje. 1638 m. jis buvo paskirtas vadovauti kunigų komisijai, turėjusiai parengti spaudai Jono Bretkūno išverstą Bibliją.

Remdamasis Prūsijos kunigaikščio paskelbtais *Visuotiniais nuostatais (Recessus generalis, 1639)*, Kleinas numatė plačią lietuviškų raštų rengimo perspektyvą ir šiam darbui subūrė raštijos darbuotojus. Jis parengė naują lietuvišką giesmyną ir pirmąją lietuvišką maldaknygę *Naujos giesmių knygos (Naujos giesmju knygos, kurrofe fenos giešmes su pritarimu wifju Baznyczos Mokitoju per mufu Lietuwa yra pagerintos, o naujos grazos giešmes pridetos. Taipajeg Maldu knygeles; 1666)*; parašė pirmąją išspausdintą lietuvių kalbos gramatiką *Grammatica Lituanica* (1653) ir jos vokišką santrauką *M. Danielis Kleinii Compendium Lituanico–Germanicum* (1654); sudarė vokiečių–lietuvių kalbos žodyną *Lexicon Lithuanicum* (neišspausdintas, rankraščio likimas nežinomas).

Rengdamas giesmyną ir maldaknygę, autorius rėmėsi savo parengta lietuvių kalbos gramatika *Grammatica Lituanica*. Ją Kleinas parašė, kūrybiškai taikydamas antikinių ir naujųjų kalbų gramatikų modelius, leksinę medžiagą imdamas iš gyvosios kalbos ir lietuviškų raštų. Šiame veikalė pirmą kartą sistemingai aprašyta lietuvių kalbos gramatinė sandara, nustatytos bendrinės kalbos normos, paremtos prūsų vakarų aukštaičių tarpe, sunormintas garsynas ir rašyba.

Naujos giesmių knygos yra pirmas lietuviškas giesmynas, parengtas vadovaujantis teoriniais poetikos principais ir minėta gramatika. Juo Kleinas pradėjo naują eiliuotosios lietuvių raštijos raidos etapą, nes giesmę suvokė ne tik kaip religinės paskirties tekstą, bet ir kaip poetinį kūrinį. Taigi jis sąmoningai siekė, kad lietuviški šio žanro religiniai kūriniai neatsilikytų nuo geriausių to meto kitų tautų pavyzdžių. Tai geriausiai matyti jo sukurtose originaliose giesmėse. Jose vyrauja natūralūs jambai ir chorėjai, taikoma išradinga rimavimo technika ir strofika. Kleino giesmės pasižymi sklandžia ir gyva kalba, turtingu žodynu, žymiai aukštesne eiliavimo kultūra. Dėl visų šių savybių Kleino giesmynai su nedideliais pakeitimais ir papildymais buvo naudojami Mažosios Lietuvos bendruomenėse dar ir XIX a.

Prie reikšmingiausių XVII a. lietuvių kalbos ir kultūros reiškinių dar priskirtinas antrasis Biblijos vertimas į lietuvių kalbą (Zinkevičiaus priskiriamas prie aukščiau minėto vidurinio lietuviškų raštų kalbos varianto). Jį atliko evangelikas reformatas Samuelis Boguslovas Chylinskis (apie 1632–1666), talentingas, didžiai išsilavinęs jaunas vyras, neužėmęs jokių oficialių pareigų nei valstybės, nei Bažnyčios tarnybose. Baigęs mokslus Kėdainių gimnazijoje, 1652 m. jis buvo paskirtas katechetu Biržuose. Gavęs lietuviškai mokantiems studentams skirtą Martyno Švobos stipendiją, 1654 m. Chylinskis išvyko į Franekerio

akademiją studijuoti teologijos. Metus pasimokęs, jis pamėgino grįžti tėvynėn, bet pakeliui sulaukė žinios apie Maskvos invaziją ir gavo nurodymą vykti atgal į Olandiją. Franekeryje Chylinskis studijavo iki 1657 m. pavasario, tada išvyko į Oksfordą. Anglijoje 1657–1659 m. jis iš olandiško vertimo, vadinamojo *Statenbijbel*, į lietuvių kalbą išvertė visą Šventąjį Raštą. Sulaukęs paramos iš įtakingų globėjų, Londone jis 1660–1661 m. išspausdino nemažą Biblijos dalį. 1661 m. Chylinskiui išvykus į Lietuvą, spausdinimas buvo sustabdytas, nes kitas asmuo, vadovavęs karaliaus paskelbtoms rinkliavoms lietuviškai Biblijai leisti, atsisakė spaustuvininkui atliktus darbus apmokėti. Grįžęs iš Lietuvos, Chylinskis nebepajėgė atnaujinti spausdinimo. Nors jo darbas taip ir liko nebaigtas, tačiau jo užmojis, pasiryžimas ir atkaklus tikslo siekimas bylojo tiek apie lietuviškos spausdintos Biblijos poreikį, tiek apie pasiruošusius atlikti tokią užduotį žmones. Anksčiau arba vėliau užsienyje arba Lietuvoje tai turėjo įvykti – ir įvyko kaimyninėje Prūsijoje praėjus dar 75 metams.

Taigi kiekybiniai šios epochos lietuvių raštijos rodikliai rodo neabejotiną jos augimą, o kokybiniai – žanrinę ir rūšinę plėtrą. Lietuvių kalba žengė į teatrą, grožinę literatūrą, mokslą (pirmieji žodynai ir gramatikos) ir netgi valstybės kanceliariją (pavyzdžiui, lietuviškai buvo paskelbtas karaliaus Vladislavo Vazos 1639 m. balandžio 22 d. raštas, kuriuo Lenkijos ir Lietuvos piliečiams uždrausta medžioti Prūsijos valdovui priklausančiose giriose). Tai – labai svarbūs raidos etapai, kalbant apie vieną iš Kunigaikštijoje rašto ir kūrybos reikalams vartotų kalbų.

Ne mažiau svarbių poslinkių įvyko taip pat rusėniškoje bei lenkiškoje raštijoje. Pirmoji iš jų turėtas pozicijas kultūros erdvėje užleido, o kitos vartojimo ir raiškos sfera nepaprastai išaugo. Apie tai liudija vienas iškalbingas XVII a. pabaigos įvykis. 1697 m. Respublikos seimas vietoje rusėnų įteisino lenkų kaip oficialią LDK kanceliarijos kalbą, taip įtvirtindamas jos pozicijas valstybės raštvedyboje. Šį sprendimą galima vertinti ne tik kaip lemtingą nuosprendį visai LDK rusėniškajai raštijai. Šiuo seimo nutarimu buvo pašalinta reikšminga kliūtis Renesanso ir Baroko sąvartoje atsiradusioms, tuo metu sparčiai besivysčiusioms ir vis naujas kūrybinės raiškos erdves ėmusioms įsivinti ukrainiečių ir baltarusių kalboms ir jomis kurtoms nacionalinėms literatūroms.

Kalbant apie LDK lenkiškąją raštiją, būtina nurodyti, kad šis sprendimas veikiausiai tik įteisino šios regione plačiai tuo metu vartotos kalbos teises didžiojo kunigaikščio ir kitose valstybės raštinėse ir darsyk paliudijo didžiulį lenkų kalbos, nuo XVI a. tapusios regionine bendravimo priemone, prestižą. Apskritai šimtas metų nuo 1697 m. nutarimo iki valstybės žlugimo 1795-aisiais turbūt laikytini lenkų kalbos LDK vartojimo „aukso amžiumi“. Gėstant Baroko epochai, ja buvo parašyta reikšmingų poezijos ir dramaturgijos kūrinių. Tai pasakytina pirmiausia apie Pranciškos Uršulės Radvilienės (1705–1753), Juozapo Bakos (1707–1780) ir Konstancijos Benislavskos (1747–1806) kūrybą.

## IŠNAŠOS

<sup>1</sup> Sarmatizmas – idėjinė srovė, grindusi Abiejų Tautų Respublikos visuomenės (pirmiausia jos lenkiškosios dalies) kultūrinę tapatybę lenkų kilmės iš sarmatų legenda. Palemonizmas – idėjinė srovė, teigusi ATR visuomenės lietuviškosios dalies savitumą lietuvių kilmės iš romėnų legenda.

## LITERATŪRA

ŠV. KAZIMIERO GYVENIMO IR KULTO ISTORIJOS ŠALTINIAI=CASIMIRIANA: *Fontes vitae et cultus s. Casimiri*, sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2003; *Ankstyvieji šv. Kazimiero „Gyvenimai“=Casimiriana II: Vitae antiquiores s. Casimiri*, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2004.

IRENA VAIŠVILAITĖ, *Baroko pradžia Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1995; Czesław Miłosz, *Lenkų literatūros istorija*, iš anglų kalbos vertė Kornelijus Platelis, Vilnius: Baltos lankos, 1996; Eugenija Ulčinaitė, *Lietuvos Baroko literatūra*, Vilnius: Baltos lankos, 1997; Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003; *Lietuva, 1009–2009*, sudarytojai: Adomas Butrimas [ir kt.], Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.

*Senosios Lietuvos literatūra, 1253–1795*, sudarė Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 159–178.